

Burgerschap in Vlaanderen vergeleken: 2004-2012

Dries Verlet en Ann Carton

Inleiding

De notie burgerschap is niet weg te branden uit het denken over het politieke en bestuurskundige landschap. In de zoektocht naar een omschrijving van wat 'burgerschap' betekent, tonen Carton e.a. (2009) aan dat het concept de voorbije decennia stelselmatig is uitgebreid. Naast de traditioneel juridische invulling in termen van grondrechten (en het al even traditioneel vergeten van plichten), kwam gaandeweg meer de nadruk te liggen op culturele en sociale rechten en op een verscheidenheid aan vormen van maatschappelijke participatie.

Net zoals in de Europese context, krijgt in Vlaanderen burgerschap een duidelijke plaats in de beleidsvoornemens. Sinds de vorige Vlaamse Regering (2004-2009) wordt de burger een actieve rol toegedicht in de politiek-bestuurlijke context, naast de meer traditionele rol van de andere actoren. Het Meerjarenprogramma Slagkrachtige Overheid van de huidige bewindsploeg heeft sterk aandacht voor de burger en hoe die staat tegenover de Vlaamse overheid.

Dit maakt het interessant om na te gaan of en in welke mate het burgerschap in Vlaanderen veranderd is tussen 2004 en 2012. Meer specifiek staan we stil bij de invulling die burgers geven aan dit burgerschap, meer bepaald de gepercipieerde rol van de burger en die van de overheid. Hoewel het effect van het beleid van de vorige Vlaamse Regering niet eenvoudig methodologisch te isoleren valt, is het wel belangrijk om na te gaan in welke mate er al dan niet verschillen zijn op te merken in dat burgerschap. We stellen ons ook de vraag in welke mate de grondhoudingen als burger en ten aanzien van zijn/haar overheid stabiel zijn doorheen de tijd. Hierna situeren we eerst het thema burgerschap in de literatuur. Vervolgens beschrijven we de dataverzameling, de onderzoeksgegevens en de operationalisering van het concept burgerschap. In een derde luik maken we een profielschets van het burgerschap en gaan we na of het burgerschap in 2012 fundamenteel anders wordt ervaren dan in 2004 en 2009. We ronden af met enkele slotbeschouwingen.

1. Burgerschap: een containerbegrip

Zoals blijkt uit werk dat op de Studiedienst van de Vlaamse Regering werd verricht (zie Carton e.a., 2009; Carton & Pauwels, 2005), beleefde (het denken over) het burgerschap eind jaren 1990 zijn hoogdagen in het zoeken naar oplossingen om de kloof tussen de burger en de politiek te dichten. Dit type burgerschap lijkt volgens het Vlaamse regeerakkoord voor de periode 2004-2009 nog steeds het recept te zijn om de verstandhouding tussen het politieke systeem en haar leden terug op orde te krijgen. In deze typisch neorepublikeinse invulling van het burgerschap ligt de nadruk op de rechten en plichten van de burger. Hierbij heeft elke Vlaming de plicht om mee te bouwen aan een Vlaanderen waar het goed is om te wonen, te werken en te leven.

Naast deze rol voor de inwoners, krijgen ook maatschappelijke en politieke organisaties een prominente rol. De overheid is verantwoordelijk voor het voorwaardenscheppende kader. Het basisidee hierbij is een evenwichtig tweerichtingsverkeer, waar elke actor zijn/haar verantwoordelijkheid draagt en loyaal is ten aanzien van de andere actoren (Carton e.a., 2009; Carton & Pauwels, 2005).

Binnen de Westerse traditie vinden we naast de eerder genoemde neorepublikeinse invulling, nog twee andere grote stromingen: het liberalisme en het communautarisme. Bij het liberalisme staan de rechten en vrijheden centraal. De politieke gemeenschap wordt er gevormd door het sociaal contract dat burgers met elkaar afsluiten teneinde de individuele rechten beter te kunnen beschermen. Vaak zien we hier een eerder negatieve invulling van het aspect vrijheid, zoals het verhinderen van staatsinterventie in de persoonlijke levenssfeer. Zo staat het de burger vrij om te participeren, maar ook om niet te participeren, indien hij/zij daar geen behoefte aan heeft. Bij de communautaristische strekking staat het actief zijn in de gemeenschap centraal. De sociale en culturele gemeenschap is het uitgangspunt, waarin individuen door solidariteit met elkaar en de gemeenschap worden verbonden en zich typeren door een gemeenschappelijke identiteit en dito waardepatronen (Carton & Pauwels, 2005; Carton e.a., 2009).

2. Burgerschap in Vlaanderen sinds 2004

2.1. Dataverzameling en onderzoeksgegevens

Voor het empirische luik van deze analyse gebruiken we gegevens van de survey 'Sociaal-Culturele Verschuivingen in Vlaanderen', de zogenaamde SCV-survey. Meer specifiek werd er in de versie van 2004¹, 2009 en 2012 een module opgenomen die peilt naar het burgerschap.

Bij de selectie van de variabelen wordt in deze analyse rekening gehouden met de beschikbaarheid van de variabelen in de drie bevestigingen. Naast de variabelen rond burgerschap, zijn ook diverse achtergrondvariabelen opgenomen in de analyse.

Om de vergelijkbaarheid van de databanken te vrijwaren, zijn de 85-plussers en de niet-Belgen uit de steekproef van 2009 en 2012 weggelaten. Op die manier zijn vergelijkbare populaties van 18- tot 85-jarige Nederlandstalige Belgen in het Vlaamse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest beschikbaar met 1.384 respondenten in 2004, 1.048 in 2009 en 1.179 in 2012. De data werden gewogen naar leeftijd, geslacht en opleiding (Carton e.a. 2005, 2010, 2013). Het unieke aan de bevestigingen van 2004 en 2009 is dat ze beide plaatsvonden in volle verkiezingsperiode, met name de periode van de verkiezingen voor het Vlaams Parlement in 2004 en 2009. De bevestiging in 2012 vond plaats in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen.²

¹ In 2004 maakte de burgerschapmodule deel uit van het Internationaal Social Survey Programma (ISSP), dat gekoppeld werd aan de SCV-survey. De ISSP-enquête laat cross-nationaal en cross-cultureel onderzoek binnen een brede waaier van 40 landen toe. Voor de internationaal vergelijkende analyse rond burgerschap, zie Carton e.a. (2009). In de bevestiging van 2009 werd deze module hernomen. Voor een gedetailleerde beschouwing bij de gegevensverzameling in Vlaanderen, zie Carton e.a., 2005 en 2011.

² Men kan zich terecht afvragen of de perceptie van het burgerschap zou verschillen naargelang van het type verkiezingen die er aan staan te komen. Een tegenargument kunnen we vinden in de vaststelling dat de gemeenteraadsverkiezingen in zekere zin 'generationaliseerd' worden door de grote aandacht voor het doen en laten van een aantal 'nationale' boegbeelden (zie Terzake, 12 oktober 2012).

2.2. Operationalisering van de begrippen

Bij de operationalisering van burgerschap onderscheiden we enerzijds de gepercipieerde rol van de burger en anderzijds de rol die men toedicht aan de overheid.

2.2.1. De rol van de burger

In eerste instantie is gevraagd wat voor de burger belangrijk is om een 'goede' burger te zijn. Hiertoe zijn tien stellingen voorgelegd waarbij de respondent moet aangeven hoe belangrijk hij/zij deze aspecten van het burgerschap vindt. De selectie van deze items werd gemaakt door de wetenschappers die de ISSP vorm geven (zie www.issp.org). Een nadeel is dat deze schaal niet in alle opzichten op maat van de Vlaamse context is gemaakt. Niettemin, beschikken we op die manier over een internationaal gevalideerde schaal.

Twee items verwijzen expliciet naar het actief zijn als goede burger, met name gaan stemmen (item 1) en actief zijn in een sociale of politieke vereniging (item 5). Daarnaast is er een item over het in het oog houden van de activiteiten van de overheid (item 4). Twee stellingen (items 2 en 3) refereren aan het gehoorzamen aan wetten of regelgeving en nakomen van verplichtingen (namelijk nooit belastingen ontduiken). Drie items peilen naar burgerdeugden als respect en solidariteit (items 6, 8 en 9). Tot slot zijn er de items 7 en 10 die verwijzen naar het aankoopgedrag dat strookt met politieke, ethische en milieuoverwegingen en de bereidheid om in het leger te dienen mocht dit nodig blijken.

De antwoordmogelijkheden variëren van 1 (helemaal niet belangrijk) tot 7 (heel belangrijk). In tabel 1 delen we de antwoorden op in vier categorieën. Als eerste zijn er diegenen die een specifiek aspect in meerdere of mindere mate onbelangrijk vinden (scores van 1, 2 of 3). Diegenen die antwoorden met score 4 stellen zich neutraal op en diegenen met een score 5, 6 of 7 vinden de stelling belangrijk. Daarnaast zijn er natuurlijk ook respondenten die antwoorden met 'weet niet'(WN) of niet antwoorden (GA).

Uit dat overzicht leiden we af dat veel belang wordt gehecht aan het begrijpen van de mening van anderen. In 2004 vindt maar liefst 78,8% van alle respondenten dit in meerdere of mindere mate belangrijk. Opmerkelijk is wel dat de score in 2009 slechts 68,0% bedraagt, terwijl dit in 2012 72,9% is. Ondanks deze lichte terugval, vindt nog steeds een overgrote meerderheid van de bevolking dat de mening van de anderen begrijpen belangrijk is.

Het altijd naleven van wetten en regels draagt men eveneens hoog in het vaandel. Het aandeel van de respondenten dat dit belangrijk vindt, is hoog en stabiel (76,4% in 2004, 74,0% in 2009 en 74,6% in 2012). Wat die andere plicht betreft, met name nooit belastingen ontduiken, beoordeelt bijna twee derde van de bevolking, over de verschillende meetmomenten heen, dit als belangrijk (62,3% in 2004, 64,1% in 2009 en 63,0% in 2012).

Tabel 1. Hoe belangrijk vindt men de verschillende uitspraken over de rol van de burger in 2004, 2009 en 2012?, in %

Item	Jaar	Niet belangrijk	Neutraal	Belangrijk	WN/GA ^a
Altijd stem uitbrengen bij verkiezingen	2004	17,8	13,3	65,3	3,6
	2009	25,0	12,6	57,3	5,1
	2012	23,8	11,1	58,6	6,4
Nooit belastingen ontduiken	2004	11,7	15,9	62,3	10,1
	2009	14,7	13,2	64,1	8,1
	2012	11,4	13,7	63,0	11,9
Altijd wetten en regels naleven	2004	6,9	13,8	76,4	2,8
	2009	7,7	13,6	74,0	4,7
	2012	8,0	11,6	74,6	5,9
Activiteiten overheid in oog houden	2004	14,8	19,6	59,6	6,0
	2009	21,7	20,1	51,0	8,1
	2012	20,5	17,6	52,1	9,8
Actief zijn in sociale of politieke vereniging	2004	49,6	20,7	21,9	7,8
	2009	51,3	20,3	19,6	8,8
	2012	52,2	15,5	21,3	11,0
Andere mening trachten begrijpen	2004	6,4	12,0	78,8	2,9
	2009	9,1	17,5	68,0	5,4
	2012	8,1	11,9	72,9	7,1
Producten kiezen om politieke, ethische of milieuredenen	2004	32,1	19,6	41,9	6,4
	2009	40,4	20,6	29,7	9,2
	2012	42,7	18,9	28,0	10,4
Mensen in ons land helpen	2004	10,6	18,3	66,1	4,9
	2009	15,3	25,0	53,7	6,0
	2012	13,6	21,8	56,5	8,1
Mensen buiten ons land helpen	2004	22,6	23,4	48,0	6,0
	2009	27,5	25,0	39,5	7,9
	2012	29,5	21,1	39,1	10,4
In leger indien nodig	2004	54,2	13,5	18,3	14,0
	2009	55,8	11,2	15,1	17,9
	2012	49,9	11,4	19,5	19,2

^a 'WN/GA' staat voor 'Weet niet/Geen antwoord'.

Bron: SCV-survey 2004, 2009 en 2012.

Er is in vergelijking met 2004 een duidelijke daling van het aandeel respondenten dat het belangrijk acht mensen in ons land te helpen (66,1% tot 53,7% in 2009 en 56,5% in 2012), mensen buiten ons land te helpen (48,0% tot 39,5% in 2009 en 39,1% in 2012), of producten te kiezen om politieke, ethische of milieuredenen (van 41,9% tot 29,7% in 2009 en 28,0% in 2012). Vooral het belang dat men hecht aan het altijd gaan stemmen bij verkiezingen krijgt een deuk (65,3% tot 57,3% in 2009 en 58,6% in 2012). Het actief zijn in sociale of politieke verenigingen is op zich een element dat men minder belangrijk acht als taak voor een goede burger. Anno 2004 vond 49,6% dit niet belangrijk, in 2009 51,3% en in 2012 52,2%. In 2004 en 2009 vindt ongeveer 55% het niet belangrijk om het leger te vervoegen indien nodig, in 2012 is dat 49,9%. Opmerkelijk ten slotte is het dalend aandeel respondenten dat het als goede burger belangrijk vindt om de activiteiten van de overheid in het oog te houden. Terwijl in 2004 zes op de tien die mening was toegedaan, is dat in 2009 en 2012 nog maar vijf op de tien.

Kortom, de evolutie is uiteenlopend. We zien geen dalende tendens wanneer het gaat over het naleven van wetten/regels en het braaf betalen van belastingen. Hetzelfde geldt voor een aantal aspecten waar op zich al minder steun voor bestaat, zoals het actief zijn in sociale of politieke verenigingen.

De antwoorden van de respondenten kunnen we eveneens uitdrukken door middel van een gemiddelde score gaande van 1 (helemaal niet belangrijk) tot 7 (heel belangrijk). Het hoogst zijn de gemiddelden over de naleving van wetten/regels, het begrijpen van de mening van anderen en het nooit ontduiken van de belastingen. De laagste scores vinden we bij het dienen van het leger mocht dit nodig zijn (respectievelijk 2,89, 2,71 en 2,98 in respectievelijk 2004, 2009 en 2012). Alle cijfergegevens vinden we terug in tabel 2. We hebben ervoor geopteerd om in de verdere analyse het item over het leger weg te laten. Dit doen we om het aantal ontbrekende waarden in de samengestelde schalen te vermijden. Op de stelling in verband met de bereidheid om het leger te vervoegen, tellen we namelijk 14,0% tot 19,2% mensen die antwoorden met 'weet niet' of niet antwoorden op deze vraag.

Tabel 2. Het belang van de verschillende elementen wat de rol van de burger betreft, gemiddelde (standaardafwijking) en % 'weet niet/geen antwoord' (WN/GA)

Item	2004		2009		2012	
	Gem.(St. afw.)	% WN/GA	Gem.(St. afw.)	% WN/GA	Gem.(St. afw.)	% WN/GA
Altijd stem uitbrengen bij verkiezingen	5,21(1,92)	3,6	4,85(2,10)	5,1	4,91(2,21)	6,5
Nooit proberen belastingen te ontduiken	5,30(1,66)	10,1	5,27(1,78)	8,1	5,42(1,70)	11,9
Altijd wetten en regelgevingen naleven	5,54(1,34)	2,8	5,52(1,37)	4,7	5,56(1,45)	5,9
Activiteiten van overheid in het oog houden	4,99(1,60)	6,0	4,67(1,69)	8,1	4,75(1,79)	9,8
Actief zijn in sociale/politieke verenigingen	3,24(1,74)	7,8	3,20(1,65)	8,7	3,17(1,83)	11,1
Mensen met andere mening trachten te begrijpen	5,49(1,30)	2,9	5,26(1,39)	5,4	5,46(1,44)	7,2
Producten kiezen politieke/ethische/milieuredenen	4,06(1,83)	6,4	3,61(1,71)	9,3	3,48(1,83)	10,5
Mensen helpen in ons land die het slechter hebben	5,12(1,43)	4,9	4,77(1,39)	6,1	4,90(1,51)	8,1
Mensen helpen in rest van de wereld die het slechter hebben	4,47(1,59)	6,0	4,21(1,58)	7,9	4,20(1,75)	10,4
Bereid zijn bij het leger te gaan wanneer nodig	2,89(1,92)	14,0	2,71(1,86)	18,0	2,98(2,02)	19,2

Bron: SCV-survey 2004, 2009 en 2012.

Het lijkt waarschijnlijk dat het belang dat men hecht aan één aspect van het burgerschap samenhangt met andere aspecten ervan. Om inzicht te krijgen in de eventuele achterliggende dimensies bij het beoordelen van deze stellingen, werd een hoofdcomponentenanalyse uitgevoerd (zie tabel 3). Deze analyse levert drie dimensies op met telkens eenzelfde 'clustering' van items. Een eerste dimensie omvat het begrip voor de mening van anderen, het kiezen van producten op grond van politieke, ethische of milieuredenen alsook het helpen van mensen in en buiten ons land. Deze dimensie is te vatten onder de noemer 'wereldburgerschap'. Een tweede dimensie betreft de 'plicht' gerelateerde items zoals het altijd naleven van wetten/regels en het nooit ontduiken van belastingen. De derde dimensie wordt gevormd door de items over het gedragsmatige, met name het gaan stemmen, actief zijn in een politieke en/of sociale vereniging en het opvolgen van activiteiten van de overheid.

Tabel 3. Hoofdcomponentenanalyse voor de gepercipieerde rol van de burger in 2004, 2009 en 2012, factorladingen na Varimaxrotatie

Item	2004			2009			2012		
	HC1	HC2	HC3	HC1	HC2	HC3	HC1	HC2	HC3
Altijd stem uitbrengen bij verkiezingen	0,090	0,730	0,208	0,129	0,169	0,750	0,097	0,721	0,195
Nooit belastingen ontduiken	0,105	0,070	0,862	0,126	0,839	0,149	0,138	0,094	0,875
Altijd wetten en regels naleven	0,131	0,170	0,840	0,142	0,886	0,083	0,126	0,173	0,874
Activiteiten overheid in oog houden	0,087	0,690	0,235	0,018	0,404	0,646	0,133	0,695	0,254
Actief zijn in sociale of politieke vereniging	0,290	0,677	-0,166	0,281	-0,015	0,711	0,210	0,758	-0,056
Andere mening trachten begrijpen	0,543	0,249	0,140	0,706	0,134	0,190	0,513	0,309	0,265
Producten kiezen om politieke, ethische of milieuredenen	0,576	0,318	0,011	0,482	-0,050	0,557	0,538	0,392	-0,035
Mensen in ons land helpen	0,851	0,019	0,122	0,859	0,147	0,117	0,856	0,129	0,178
Mensen buiten ons land helpen	0,864	0,060	0,077	0,824	0,086	0,182	0,875	0,043	0,085
Eigenwaarde	3,0	1,4	1,1	3,5	1,0	1,4	3,4	1,3	1,1
Cumulatief verklaarde variantie	33,5	48,9	61,2	38,5	65,8	54,2	37,3	51,8	64,3
N		1.056			822			840	

Bron: SCV-survey 2004, 2009 en 2012.

Bij het verder uitwerken van de schalen is rekening gehouden met de betrouwbaarheid van de schalen en het aantal ontbrekende waarden. De combinatie van de items inzake het altijd stemmen, actief zijn in een politieke en/of sociale vereniging en het in het oog houden van de activiteiten van de overheid is het meest ideaal. De betrouwbaarheid van deze schaalconstructies is evenwel eerder aan de lage kant (Cronbach's alfa: 0,574 (2004), 0,649 (2009) en 0,631 (2012)).

De twee items omtrent het vervullen van de plichten vormen een stevig duo in 2004, 2009 en 2012, met waarden voor Cronbach's alfa van respectievelijk 0,719, 0,732 en 0,776.

Aangaande het wereldburgerschap, vinden we een goede statistische combinatie indien we de twee variabelen betreffende het helpen van mensen in en buiten ons land opnemen in een samengestelde variabele.³ Tabel 6 (zie verder) geeft een overzicht van de gemiddelde scores van die variabelen.

2.2.2. De rol van de overheid

In de SCV-survey werd er ook een vragenbatterij opgenomen over de rol die de burger ziet weggelegd voor de overheid. Dit werd gemeten door te peilen naar het belang van de volgende zes items:

- dat alle burgers een goede levensstandaard hebben;
- dat overheden de rechten van minderheden respecteren en beschermen;
- dat overheden iedereen gelijk behandelen ongeacht zijn maatschappelijke positie;
- dat politici rekening houden met de meningen van burgers vooraleer ze beslissingen treffen;
- dat mensen meer kansen krijgen om deel te nemen aan de publieke besluitvorming;
- dat burgers kunnen deelnemen aan acties van burgerlijke ongehoorzaamheid wanneer ze zich verzetten tegen handelingen van de overheid.

Opnieuw werd de mogelijkheid geboden om scores te geven gaande van 1 (helemaal niet belangrijk) tot 7 (heel belangrijk). In eerste instantie beschouwen we de antwoorden als categorisch. Om en bij de 90% van de respondenten vindt het in meer of mindere mate belangrijk dat politici rekening houden met de mening van burgers, dat iedereen gelijk moet worden behandeld en dat een goede levensstandaard wordt voorzien voor alle burgers. Ongeveer 80% vindt het een belangrijke taak van de overheid om minderheden te beschermen en te respecteren. Verder is 75% van de burgers van oordeel dat het belangrijk is de kans te krijgen om deel te nemen aan de publieke besluitvorming. Tot slot vindt 50% het een belangrijke taak van de overheid om er voor te zorgen dat burgers kunnen deelnemen aan acties van burgerlijke ongehoorzaamheid wanneer ze zich verzetten tegen handelingen van de overheid. We merken overigens op dat bijna een vijfde van de respondenten zich niet kan uitspreken over de stelling rond burgerlijke ongehoorzaamheid.

Als we de gegevens uit de verschillende jaren vergelijken, zien we dat het percentage dat een specifieke taak van de overheid als belangrijk beschouwt telkens het hoogst is in 2004. De verschillen tussen de jaren zijn evenwel niet erg uitgesproken. Enkel voor het belang dat men hecht aan het voorzien van een goede levensstandaard en de gelijke behandeling van iedereen, zijn de verschillen tussen de jaren statistisch significant.

³ De hoofdcomponentenanalyse resulteerde in 4 items voor deze schaal. Omwille van de interne consistentie werden er evenwel slechts 2 items weerhouden. De Cronbach's alfa zijn in 2004, 2009 en 2012 respectievelijk 0,809, 0,826 en 0,815.

Tabel 4. Hoe belangrijk vindt men de verschillende elementen in de rol van de overheid in 2004, 2009 en 2012?, in %

Item	Jaar	Niet belangrijk	Neutraal	Belangrijk	WN/GA
Alle burgers goede levensstandaard	2004	2,9	5,1	90,4	1,6
	2009	1,9	8,2	86,5	3,4
	2012	3,1	6,4	87,3	3,3
Overheden respecteren minderheden	2004	3,4	9,2	83,2	4,2
	2009	4,0	10,2	81,2	4,6
	2012	4,8	11,5	78,5	5,2
Overheden iedereen gelijk behandelen	2004	3,0	3,6	90,8	2,5
	2009	2,7	4,8	88,5	4,1
	2012	2,7	6,4	86,9	3,9
Politici houden rekening met mening burgers	2004	2,3	2,8	92,4	2,5
	2009	1,4	3,5	91,7	3,3
	2012	2,5	3,1	90,3	3,9
Mensen nemen deel aan publieke besluitvorming	2004	4,4	9,8	78,0	7,8
	2009	5,4	11,2	75,4	8,0
	2012	5,7	11,5	73,7	9,2
Mogelijkheid burgerlijke on gehoorzaamheid	2004	14,3	14,7	53,4	17,5
	2009	13,0	17,6	51,0	18,4
	2012	12,8	15,1	53,3	18,7

Bron: SCV-survey 2004, 2009 en 2012.

Tabel 5. Het belang van de verschillende elementen wat de rol van overheid betreft, gemiddelde (standaardafwijking) en % 'weet niet/geen antwoord' (WN/GA)

Item	2004		2009		2012	
	Gem.(St. afw.)	% WN/GA	Gem.(St. afw.)	% WN/GA	Gem.(St. afw.)	% WN/GA
Alle burgers goede levensstandaard	6,09(1,15)	1,6	5,98(1,11)	3,4	6,09(1,15)	3,3
Overheden respecteren minderheden	5,94(1,24)	4,2	5,84(1,24)	4,6	5,83(1,33)	5,2
Overheden iedereen gelijk behandelen	6,27(1,12)	2,5	6,21(1,08)	4,1	6,22(1,14)	3,9
Politici houden rekening met mening burgers	6,39(1,04)	2,5	6,26(1,01)	3,4	6,36(1,10)	3,9
Mensen nemen deel aan publieke besluitvorming	5,79(1,27)	7,8	5,60(1,30)	8,1	5,70(1,38)	9,2
Mogelijkheid burgerlijke on gehoorzaamheid	5,03(1,69)	17,5	5,01(1,57)	18,4	5,07(1,69)	18,8

Bron: SCV-survey 2004, 2009 en 2012.

We kunnen de antwoorden van de respondenten ook beschouwen als metrische variabelen (zie tabel 5). In dat geval maken we gebruik van schaa scores. Het levert hoge scores op, altijd hoger dan de score vijf op de zevenpuntschaal.

Gegeven het hoge aantal ontbrekende waarden op de stelling over het bieden van de mogelijkheid tot burgerlijke ongehoorzaamheid, wordt deze stelling in de analyse weggelaten. Het resultaat van de hoofdcomponentenanalyse laat weinig ruimte voor twijfel. De resterende vijf items peilen naar een gemeenschappelijke achterliggende dimensie.⁴ Na verdere analyse aangaande betrouwbaarheid en het aantal ontbrekende waarden, zijn enkel de drie eerste items in de geaggregeerde schaal opgenomen.⁵ Het valt overigens op dat telkens een groot aantal respondenten de genoemde taken voor de overheid beoordelen als 'heel belangrijk' en op die manier de hoogste score toebedelen. Dit uit zich ook in een hoge gemiddelde score voor deze dimensie van het burgerschap (6,10 in 2004, 6,01 in 2009 en 6,05 in 2012).

Tabel 6. Geaggregeerde schalen voor burgerschap, 2004, 2009 en 2012, gemiddelde (standaardafwijking) en % 'weet niet/geen antwoord' (WN/GA)

Schaal	2004		2009		2012	
	Gem.(St. afw.)	% WN/GA	Gem.(St. afw.)	% WN/GA	Gem.(St. afw.)	% WN/GA
Rol burger: actief burgerschap	4,51(1,28)	13,0	4,25(1,39)	14,3	4,3(1,46)	17,8
Rol burger: plichten	5,43(1,33)	10,9	5,40(1,40)	9,9	5,50(1,42)	13,7
Rol burger: wereldburgerschap	4,80(1,38)	7,5	4,49(1,37)	8,7	4,54(1,50)	11,6
Rol overheid	6,10(1,02)	5,2	6,01(0,97)	6,3	6,04(1,02)	6,9

Bron: SCV-survey 2004, 2009 en 2012.

3. Burgerschap in profiel

Om het burgerschap in profiel te schetsen, maken we gebruik van verschillende achtergrondvariabelen. Hierbij laten we ons inspireren door eerdere analyses (Carton & Pauwels, 2005; Carton e.a., 2009). Bij het gebruik van data uit de drie surveys moet er gewaakt worden over de conformiteit qua operationalisering (vraag- en antwoordformulering) en de beschikbaarheid van data uit de drie surveys. Uiteindelijk worden de volgende karakteristieken meegenomen in de profielschets: geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, nationaliteit van de ouders (bij geboorte), actief lidmaatschap van vereniging(en) en het vertrouwen in de overheid. In eerste instantie staan we stil bij de globale verschillen in de gepoolde databank (2004, 2009 en 2012) om vervolgens te kijken of er een significant verschil is in het burgerschap naargelang het jaar waarin de data werden verzameld, rekening houdend met de zes geciteerde achtergrondkenmerken.

⁴ De eigenwaarden van de eerste en enige weerhouden dimensie bedraagt in 2004, 2009 en 2012 respectievelijk 3,1, 2,8 en 2,8 met een percentage verklaarde variantie van respectievelijk 61,4%, 57,7% en 55,3%.

⁵ In 2004, 2009 en 2012 levert deze combinatie waarden voor Cronbach's alfa op van respectievelijk 0,841, 0,814 en 0,797 en respectievelijk 5,2%, 6,3% en 6,9% ontbrekende waarden.

3.1. Wie zijn ze?

In de gepoolde databank zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen in de scores niet eenduidig voor de vier onderscheiden dimensies aangaande burgerschap (actief burgerschap, plichten, wereldburgerschap, alsook verwachtingen ten aanzien van de overheid). Mannen scoren iets hoger voor het actief burgerschap (4,46 tegenover 4,28 op de zevenpuntschaal). Vrouwen scoren hoger bij het nakomen van verplichtingen, het wereldburgerschap en de rol van de overheid (respectievelijk 5,65, 4,73 en 6,11 tegenover respectievelijk 5,24, 4,52 en 6,00 bij de mannen). Die verschillen zijn telkens statistisch significant.

Naar leeftijd van de respondenten komt een duidelijk lineair patroon naar voor: hoe ouder men is, hoe meer belang men hecht aan de verschillende dimensies in het burgerschap. Deze correlatie is het zwakst voor het wereldburgerschap (0,121) en het sterkst voor de rol die men toedicht aan de overheid (0,201).

Uit de verschillen naargelang het opleidingsniveau leren we dat de hogeropgeleiden meer belang hechten aan het actief burgerschap en het wereldburgerschap, maar minder belang hechten aan de plichten als burger en de taak van de overheid. De verschillen zijn statistisch significant indien we alle jaren samen beschouwen.

Hoewel in deze analyse enkel de Belgen in de steekproef werden behouden (omwille van de vergelijkbaarheid van de datasets), is er toch enige info over de herkomst. In de surveys werd er namelijk gevraagd of de moeder en/of de vader van de respondenten al dan niet de Belgische nationaliteit had bij hun geboorte. Binnen de totale populatie geeft 7,2% van de respondenten aan ten minste één ouder te hebben die niet geboren is met de Belgische nationaliteit.

Het is opvallend dat respondenten met ouders met niet-Belgische roots op alle fronten hoger scoren op gepercipieerd burgerschap. Personen met vreemde herkomst hechten dus meer belang aan het actief burgerschap, het plicht gerelateerde en het wereldburgerschap. Ook schrijven ze een belangrijke rol toe aan de overheid. Bij diegenen met minstens één ouder van niet-Belgische herkomst vinden we dus een steviger burgerschap (alvast wat betreft het belang dat men hecht aan de verschillende dimensies). Deze verschillen zijn globaal genomen significant.

Vervolgens zijn er verschillen naargelang het actief lidmaatschap van verschillende verenigingen. Actief lidmaatschap werd in kaart gebracht aan de hand van het al dan niet actief (bestuurs-)lid zijn van een vereniging. Globaal genomen is ongeveer de helft van de respondenten actief in een of andere vereniging.

Diegenen die actief zijn in een vereniging hechten meer belang aan het actief burgerschap. Wat het nakomen van verplichtingen als burger én de verwachtingen ten aanzien van de overheid betreft, hechten diegenen die niet actief lid zijn van een vereniging significant meer belang aan deze dimensies.

Tot slot werd de samenhang met het vertrouwen in de overheid onderzocht. Over de jaren heen levert dit telkens significante verbanden op. Meer specifiek hecht men meer belang aan de onderscheiden dimensies van het burgerschap, naarmate men meer vertrouwen heeft in de overheid. Deze correlatie is het sterkst bij het actief burgerschap (0,202) en het zwakst voor het belang dat men hecht aan de verschillende vooropgestelde taken voor de overheid (0,052).

3.2. Verschillen in de tijd?

Tot slot gaan we na of de 4 subdimensies van burgerschap al dan niet evolueren in de tijd. Dit doen we door toepassing van een klassiek lineair regressiemodel, waarbij het jaartal van de survey - naast een reeks verklarende achtergrondvariabelen (geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, nationaliteit van de ouders, lidmaatschap van verenigingen,

vertrouwen in de overheid) - is opgenomen als een extra onafhankelijke variabele. Tabel 7 geeft de resultaten van deze analyses weer.

In het model van actief burgerschap verklaren alle onafhankelijke variabelen samen 12,4% van de variantie. Alle onafhankelijke variabelen dragen ook significant bij tot het duiden van die variantie. De leeftijd en het vertrouwen in de overheid zijn het meest doorslaggevend. Hoe ouder men is, hoe meer belang men hecht aan deze vorm van burgerschap. Hoe hoger dat vertrouwen, hoe belangrijker men een actief burgerschap inschat. Actief zijn in het verenigingsleven hangt eveneens positief samen met actief burgerschap. Ook leren we dat hogeropgeleiden en respondenten met niet-Belgische ouders (bij de geboorte van de ouders) het actief burgerschap belangrijker vinden. Ook al houden we rekening met al deze factoren, dan nog hecht men anno 2009 en 2012 significant minder belang aan het actief burgerschap dan in 2004.

Wat het belang van het nakomen van de plichten als burger betreft, geeft de regressie aan dat er geen noemenswaardige verschillen bestaan tussen de verschillende momentopnames doorheen de tijd. Verder stellen we vast dat het actief lidmaatschap van verenigingen en het opleidingsniveau hier niet belangrijk zijn. De grootste verklarende waarde vinden we voor leeftijd en geslacht. Vrouwen en vooral ouderen hechten meer belang aan het nakomen van de plichten als burger. Daarnaast worden ook respondenten met niet-Belgische ouders getypeerd door een hoger plichtsbewustzijn.

De derde dimensie van het burgerschap omvat het zogenaamde wereldburgerschap. Het gaat hier over het belang dat men hecht aan het helpen van mensen binnen en buiten ons land. Opnieuw blijkt een duidelijk leeftijdseffect, net zoals het vertrouwen in de overheid een prominente rol speelt. Hoe ouder men is en hoe meer vertrouwen men heeft in de overheid, hoe meer belang men hecht aan het wereldburgerschap. De andere onafhankelijke variabelen in het model eisen slechts een bescheiden rol op: diegenen met een hoog opleidingsniveau, ouders met niet-Belgische roots en zij die actief zijn in verenigingen, hechten iets meer belang aan het wereldburgerschap. Daarnaast zien we een duidelijke daling van het wereldburgerschap als we de resultaten van 2004 met deze van 2009 en 2012 vergelijken. We zien dus ook een zekere terugval in het burgerschap in dat opzicht. Dit effect blijft overeind indien we rekening houden met diverse andere achtergrondvariabelen.

Tot slot zijn er de verwachtingen die men heeft ten aanzien van de overheid. Ondanks het feit dat men het doorgaans heel belangrijk vindt dat de overheid tal van taken op zich neemt, zien we toch enige variatie naargelang van verschillende persoonsgebonden karakteristieken. Het meest doorslaggevend is (opnieuw) de leeftijd van de respondenten. Hoe ouder men is, hoe belangrijker men de diversiteit aan taken van de overheid inschat. Ter verduidelijking: alle variabelen in het model verklaren samen een bescheiden 5,3% van de variantie, terwijl leeftijd op zich al 4,0% van de variantie verklaart. Verder zien we nog een bescheiden effect van geslacht, de nationaliteit van de ouders en het vertrouwen in de overheid. Vrouwelijke kiezers, respondenten met ouders die bij geboorte niet-Belg waren of veel vertrouwen hebben in de overheid, hechten (nog) meer belang aan de verschillende taken van de overheid.⁶ Tot slot is het netto-effect van het jaar waarin de burgers bevestigd werden randsignificant wat de gepercipieerde rol van de overheid betreft. Hier stelden we anno 2009 en 2012 een lichte achteruitgang vast.

⁶ In een aanvullende analyse gingen we na in welke mate er verschillen zijn in het effect dat de onafhankelijke variabelen hebben naargelang het jaar. Het zou namelijk mogelijk kunnen zijn dat een specifieke onafhankelijke variabele in het ene jaar wel significant bijdraagt tot het duiden van de variantie in het burgerschap, terwijl dit in een ander jaar veel minder het geval is. Dit werd nagegaan door middel van interactietermen. Meer specifiek werd er voor alle onafhankelijke variabelen, naast het hoofdeffect, een interactieterm met de variabele 'jaar' opgenomen in de regressiemodellen. In deze analyse komt geen enkel statistisch significante interactieterm naar voor. Het geeft aan dat de gevonden hoofdeffecten onverkort gelden, los van het jaar waarop de data werden verzameld.

Tabel 7. Resultaten van een regressieanalyse van het belang dat men hecht aan diverse dimensies van het burgerschap

	Rol burger: actief burgerschap		Rol burger: plichten		Rol burger: wereldburgerschap		Rol overheid	
	B	p	B	p	B	p	B	p
Intercept	2,581	***	4,557	***	3,601	***	5,241	***
Geslacht (ref.: man)	0,155	**	-0,393	***	-0,210	***	-0,089	**
Leeftijd	0,019	***	0,011	***	0,012	***	0,012	***
Opleidingsniveau (ref.: hoger onderwijs)								
Geen/lager onderwijs	-0,677	***	0,159		-0,269	**	-0,001	
Lager secundair	-0,468	***	0,148		-0,229	**	0,073	
Hoger secundair	-0,363	***	0,082		-0,281	***	0,037	
Herkomst (ref.: beide ouders niet-Belg)	0,481	***	0,338	***	0,385	***	0,250	***
Geen actief lidmaatschap (ref.: lid)	0,337	***	-0,053		0,093		-0,076	*
Vertrouwen overheid	0,292	***	0,190	***	0,199	***	0,087	***
Jaar (ref.: 2012)								
2004	0,367	***	-0,084		0,336	***	0,081	
2009	0,008		-0,102		-0,027		-0,021	
Adj. R ²	12,4%		5,9%		5,6%		5,3%	
N	3.059		3.178		3.264		3.373	

* p < 0,050; ** p < 0,010, *** p < 0,001

Bron: SCV-survey 2004, 2009 en 2012.

Slotbeschouwingen

Samengevat: (hoe) is de rol van de burger en de overheid in de periode 2004 tot 2012 geëvolueerd? Het belang dat men hecht aan actief burgerschap is in 2012, in vergelijking met 2004, duidelijk gedaald. Een gelijkaardige evolutie stellen we vast wat wereldburgerschap betreft. In het belang dat gehecht wordt aan verschillende plichten als burger, zoals het naleven van regelgeving en het gaan stemmen, zien we daarentegen een constante doorheen de tijd. Ook het belang dat de respondenten hechten aan diverse taken van de overheid is sinds 2004 constant gebleven.

Binnen de huidige Vlaamse Regering merken we een sterke aandacht voor de burger en hoe deze staat tegenover de Vlaamse overheid. Dit komt onder meer tot uiting in het Meerjarenprogramma Slagkrachtige Overheid, waar de burger naast de bedrijven/organisaties en lokale besturen een belangrijk referentiepunt is bij het afmeten van de slagkracht van de overheid. Daarnaast merken we eveneens vanuit het beleid een constante focus op een meer participerende burger via allerhande fora. Dat niet iedereen hiervoor even warm loopt, leiden we af uit het lager aandeel respondenten dat voorstander is van een dergelijk actief burgerschap. Voor de verschillende vormen is dit aandeel anno 2009 en 2012 overigens lager dan in 2004.

In de periode 2004–2012 is het gepercipieerde burgerschap op een aantal vlakken gewijzigd. Deze veranderende burger is een essentieel aandachtspunt om mee te nemen bij de uitwerking en voorbereiding van het beleid. Hoewel het plichtsbesef als een rots in de branding naar voor komt in woelige tijden, zien we dat de burger zich een meer bescheiden rol aanmeet wat zijn/haar taken als burger betreft. De verwachtingen ten aanzien van de overheid zijn wat getemperd, al moeten we ook vaststellen dat men alle taken voor de overheid over het algemeen als belangrijk beschouwt. Ondanks het feit dat het beleid, samen met de burger, diverse thema's belangrijk of heel belangrijk acht, kan men niet op alles even sterk inzetten en is prioritering aan de orde. Beleid voeren impliceert in essentie keuzes maken.

Bibliografie

Carton, A., Dejaeghere, Y., Callens, M. & Hooghe, M. (2009). Burgerschapsconcepten in Vlaanderen: een internationale vergelijking. In: *Vlaanderen Gepeild! 2009*, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 30-63.

Carton, A., Van Geel, H. & De Pelsemaeker, S. (2005). *Basisdocumentatie. Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2004*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Carton, A. & Pauwels, G. (2005). Burgerschap in Vlaanderen anno 2004. De perceptie van de rol van de burger en de overheid in de weegschaal gelegd. In: *Vlaanderen Gepeild*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 87-129.

Carton, A., Vander Molen, T. & Pickery, J. (2010). *Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2009. Methodologisch-technisch rapport en procesevaluatie van de dataverzameling*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.

Carton, A., Vander Molen, T. & Pickery, J. (2013). *Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2012. Basisdocumentatie*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.